

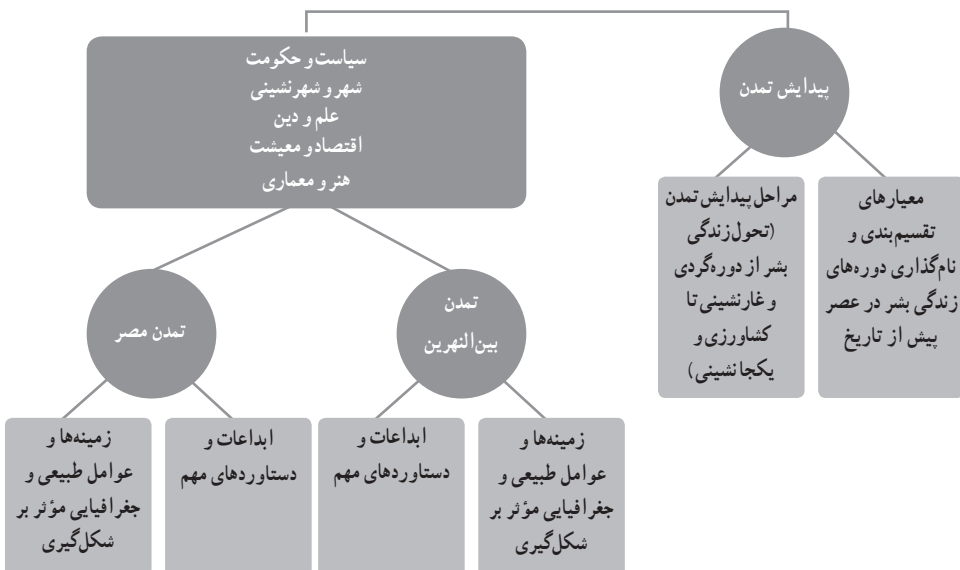
فصل دوم

جهان در عصر باستان؛ میراث بشری

الف) منطق طراحی و تدوین درس

برای فهم و درک معنای تمدن – تا آنجا که معلومات فعلی ما قد می‌دهد – مقدماً باید دید بشر در طی مسیر رو به تکامل خود از چه کوره راه‌ها و گردنه‌هایی عبور کرده، با چه موانعی رو به‌رو شده و چگونه آنها را از میان برداشته، و مجموعاً چه تجربه‌هایی اندوخته و به چه ترتیبی آنها را بر روی هم انباشته تا سرانجام موفق به ایجاد اولین تمدن‌ها شده است. به منظور آشنایی عمیق‌تر دانش‌آموزان با مفهوم و شیوه شکل‌گیری تمدن – که در سال‌های گذشته به اجمال با این واژه و مفهوم آن آشنا شده‌اند – باید نخست داستان عبرت‌انگیز کشفیات و تجربه‌اندوژی‌های انسان‌های نخستین را برای آنها بیان کرد. باید برایشان این نکته را روشن کرد که آدمیان نخستین چگونه، گام به گام، نیروهای طبیعی را مسخر کرده و به فرمان خود درآوردند و به چه ترتیب از حالت سرگردانی در کوه و دشت، سرانجام به یکجانشینی رسیدند و روستاها و سپس شهرها را به وجود آوردند. دانش‌آموزان، پس از آشنایی با دستاوردهای بشر پیش از عصر تمدن، آماده می‌شوند تا به ارزش و عظمت نخستین تمدن‌های بشری پی ببرند و با وقوف بر مسیر پرییج و خمی که بشر طی کرده است، جایگاه بی‌همتای این تمدن‌ها را در تاریخ باستان دریابند. تمدن‌های بین‌النهرین و مصر، دو نمونه تمام‌عیار و کاملی است که در این درس به عنوان اولین تجارب بشری در زمینه ساخت و پرداخت تمدن مطرح و بررسی شده‌اند.

شبکه مفهومی درس ۴ (پیدایش تمدن؛ بین‌النهرین و مصر)

هدف‌های درس ۴ (پیدایش تمدن؛ بین‌النهرین و مصر)

هدف کلی: شناسایی و تجزیه و تحلیل مراحل و عوامل مؤثر بر پیدایش و تکامل تمدن و شناخت ویژگی‌ها و دستاوردهای تمدن‌های کهن بین‌النهرین و مصر.

هدف‌های جزئی:

- شناسایی و توصیف دوره‌های زندگی انسان‌ها در دوران پیش از تاریخ؛
- شناسایی معیارهای تقسیم‌بندی و نام‌گذاری دوره‌های زندگی انسان پیش از تاریخ؛
- ارزیابی و تحلیل روند تغییر و تحولات زندگی انسان پیش از تاریخ با استفاده از نمودار خط زمان؛
- تحلیل زمینه‌ها و عوامل جغرافیایی و طبیعی تأثیرگذار بر شکل‌گیری تمدن‌های بین‌النهرین و مصر؛
- شناسایی و توصیف برجسته‌ترین دستاوردهای تمدن‌های بین‌النهرین و مصر در ابعاد سیاسی، دینی، اقتصادی و معماری؛
- مقایسه برخی از ویژگی‌های تمدن‌های باستانی بین‌النهرین و مصر و بیان شباهت‌ها و تفاوت‌های آنها.

انتظارات عملکردی درس ۴ (پیدایش تمدن؛ بین‌النهرین و مصر)

انتظار می‌رود دانش‌آموزان پس از تدریس درس بتوانند:

- مراحل و عصرهای زندگی انسان پیش از تاریخ را شناسایی و توصیف کنند؛
- معیارهای تقسیم‌بندی و نام‌گذاری عصرهای پیش از تاریخ را استنباط و تشریح کنند؛
- با استفاده از نمودار خط زمان، روند تغییر و تحولات زندگی انسان پیش از تاریخ را ارزیابی و تحلیل نمایند؛
- شرایط و عوامل جغرافیایی و طبیعی تأثیرگذار بر شکل‌گیری تمدن‌های باستانی بین‌النهرین و مصر را شناسایی و توصیف کنند؛
- برجسته‌ترین دستاوردهای تمدنی مردمان بین‌النهرین و مصر باستان را در ابعاد سیاسی، اقتصادی، دینی، فرهنگی و معماری، شناسایی و معرفی نمایند؛
- برخی از ویژگی‌های شاخص تمدن‌های باستانی بین‌النهرین و مصر را مقایسه و شباهت‌ها و تفاوت‌های آنها را بیان کنند.

(ب) ایده‌های کلیدی

مفاهیم	موضوعات
زمان، گاه‌شماری و مکان	دوره پیش از تاریخ، دوره تاریخی، دوره گردآوری خوراک، دوره تولید خوراک، عصر نوسنگی، بین‌النهرین، دجله، فرات، سومر، اکد و بابل، مصر، نیل، اهرام.
علت و معلول	گردآوری خوراک، تولید خوراک، انقلاب کشاورزی، تمدن، دجله و فرات، تمدن بین‌النهرین، پیدایش دولت شهر، نیل، تمدن مصر.
تغییر و تداوم	دوره گردآوری خوراک، دوره تولید خوراک، تمدن بین‌النهرین، تمدن ایران.
کاربست شواهد	خط زمان، تصاویر، نقشه، نمودار.
ارتباط و ارائه	ارائه تحقیق در باره انقلاب کشاورزی و نتایج آن، ارائه تحقیق درباره قانون‌نامه حمورابی و محتوای آن و ارائه آن به وسیله پاوربونت، ارائه تحقیق درباره نقش آب و رودخانه در ایجاد تمدن، ترسیم خط زمان، تهیه پاوربونت در باب مقایسه تشابهات و تفاوت‌های اقلیمی و تمدنی بین‌النهرین و مصر.

(پ) توصیه‌های تدریس

۱- آماده کنید

دیر برای تدریس این درس، که نقطه آغاز درس تاریخ است، خصوصاً بخش اول آن که ناظر به زندگی و دستاوردهای انسان‌های نخستین است، بهتر است دانش‌آموزان را به محفوظاتشان در این زمینه ارجاع دهد. دانش‌آموزان درباره انسان‌های نخستین از طریق کتاب‌های درسی پایه‌های قبلی و نیز احیاناً از طریق فیلم‌های مستند یا داستانی که در این زمینه دیده‌اند یا چیزهایی که خوانده یا شنیده‌اند، اطلاعاتی اجمالی دارند. معلم می‌تواند با پرسیدن سؤالاتی در این باب از دانش‌آموزان و جمع‌بندی و توضیح و تصحیح جواب‌های آنان، درس خود را آغاز کند.

معلم همچنین می‌تواند درباره بخش‌های راجع به بین‌النهرین و مصر، با دادن اطلاعاتی از نمادهای این تمدن‌ها و کشورهایی که بر روی ویرانه این تمدن‌ها ساخته شده‌اند، به یادآوری محفوظات دانش‌آموزان کمک کند و آماده ورود به مرحله توضیح درس شود.

۲- آموزش دهید

ابتدا بهتر به نظر می‌رسد که به اختصار نکاتی درباره نحوه پیدایش حیات بر روی کره زمین - آن چنان که زیست‌شناسان می‌گویند - بیان شود و نیز مطالبی درباره آثار و بقایای انسان‌های نخستین در نقاط مختلف جهان و خصوصاً ایران مطرح گردد.

سپس با توجه دادن دانش‌آموزان به خط زمان در صفحات ۳۰ و ۳۱، مراحل دور و دراز کشف عناصر و ابزارها توسط بشر تا رسیدنش به مرحله تمدن بیان شود. دبیر در مقام بیان این مراحل و چگونگی طی یک مرحله و رسیدن به مرحله بعد، می‌تواند روابط علی و معلولی بین حوادث را به خوبی نشان دهد. تشویق دانش‌آموزان به انجام فعالیت‌های ۱ و ۲ به آنان کمک فراوانی در فهم تکامل ابزاری انسان در «دوره گردآوری خوراک» می‌کند.

در باب انجام فعالیت ۱ باید یادآور شد از آنجا که امروزه دانش‌آموزان در زندگی خانوادگی و در مدرسه کمتر با آتش سروکار دارند، برای ملموس‌تر کردن این دو فعالیت، خوب است معلم آنان را متوجه انرژی‌های جایگزین آتش، مانند برق، و اهمیت اختراع آن و نقشش در زندگی امروزی بکند و به مقایسه آن با آتش و نقش آن در اعصار پیشین بپردازد. در مورد فعالیت ۲ هم دبیر باید ذهن دانش‌آموزان را به اهمیت و نقش سنگ در زندگانی انسان‌های نخستین، به لحاظ ساختن ابزارهای مختلف از آن و تحول و تکامل تدریجی این امر، متوجه سازد.

محور بخش «دوره تولید خوراک» انقلاب کشاورزی است. «انقلاب کشاورزی» از مهم‌ترین مراحل زندگی بشر اولیه و مقدمه پیدایش تمدن است. تمرکز بر روی «انقلاب کشاورزی» و علل پیدایش و پیامدهای آن، یکی از بهترین ابزارها برای بیان روابط علی و معلولی در تاریخ و کشف معنای تحولات تاریخی است و دبیر نباید این فرصت را برای تبیین این مفهوم از دست بدهد. توجه دادن دانش‌آموزان به نقشه و نمودار صفحه ۳۴ و انجام فعالیت ۳ می‌تواند به درک مطالب این قسمت کمک زیادی بکند.

دانستنی‌های معلم

انقلاب کشاورزی و پیامدهای آن

معمولاً به سپیده‌دم مزرعه‌داری «انقلاب کشاورزی» می‌گویند. اکنون می‌دانیم اگر انقلابی هم در کار بوده بسیار کند رخ داده است. برای بیشتر اقوام، پنج یا ده نسل (۲۰۰ تا ۴۰۰ سال) طول کشیده تا این روند را تکمیل کنند. به مرور زمان، شکار و گله‌داری به عنوان طریق اصلی تأمین خوراک، جای خود را به بذرافشانی و خرمن‌چینی سپرد. معمولاً کشاورزی و شکار برای مدت‌های طولانی، دوش به دوش هم، روش اصلی تهیه خوراک بوده است. بعضی از اعضای گروه شکار می‌کردند و تعداد دیگری هم نوعی دانه از علف‌های خودرو را که شکل معمول کشاورزی بوده است، می‌رویانند. زمانی که گروهی می‌توانست معیشت اصلی خود را از طریق کشاورزی فراهم کند، انقلاب کشاورزی برای آن گروه به کمال می‌رسید.

هرچند این تحول با کندی صورت گرفت، اما استفاده از واژه «انقلاب» برای توصیف آن یکسره نامناسب نیست؛ زیرا پذیرفتن اسلوب زندگی کشاورزی، به تغییرات انقلابی فاطمی در درازمدت منجر شد. از جمله این تغییرات آن بود که اول مردم به سکونت دائمی و ادار شدند؛ چون برای نزدیکی به منطقه کشت و زرع ابتدا در آبادی‌ها و سپس در شهرهای کوچک مسکن کردند و در آنجا به زندگی و کار پرداختند و به طرق مختلف به مشاغل جدید و تخصصی شده‌ای روی آوردند که در جامعه ماقبل کشاورزی ناشناخته بود. تنها کشاورزی منظم می‌توانست احتیاجات صاحبان حرفه در شهرها را برطرف کند. کشاورزی فشرده قادر بود مواد غذایی مورد نیاز رشد جمعیت را، به‌طور پیوسته، فراهم آورد. بدین ترتیب، اولین نتیجه مهم انقلاب کشاورزی، رشد مداوم جمعیتی بود که مسکن ثابت اختیار کردند.

نتیجه دوم انقلاب کشاورزی آن بود که نیرویی در پشت سر مفهوم «مال من در مقابل مال تو» و یا به سخن دیگر طرح مالکیت خصوصی بر زمین را پدید آورد. تا زمانی که کشاورزی مرسوم نشده بود، چیزی به نام مالکیت خصوصی در میان نبود؛ تا این ایام زمین و آب و شکار و ماهی «مال» همه کسانی بود که به آنها نیاز داشتند، اما وقتی گروهی با سخت‌کوشی، مزرعه پر محصولی ترتیب دادند، خواهان مالکیت همیشگی آن شدند. گذشته از آن، اعضای گروه مجبور بودند زمین را پاک کنند، به موقع آب دهند و برای خرمن‌چینی کارگر فراهم نمایند. اگر تضمینی نمی‌داشتند که سال بعد و سال‌های بعد زمین همچنان در تملکشان باقی می‌ماند، رغبتی به انجام آن نشان نمی‌دادند.

نتیجه سوم انقلاب کشاورزی این بود که، کشاورزی گسترش «قواعد نظامدار» را الزام آور ساخت تا موقع بروز اختلاف بر سر مالکیت، حقوق یک طرف دعوا بر دیگری معین شود. اجرای قانون‌نامه به

دست قدرت سازمان یافته یا مقامات حکومت، از نتایج بسیار مهم رواج کشاورزی محسوب می‌شد. نتیجه چهارم نیز افزایش «تخصصی شدن کار» بود. برای زارع نوسنگی عاقلانه نبود تا بکوشد سرباز، نجار و کشاورز باشد. اگر مردم تخصصی کار می‌کردند تمام جامعه از کوشش‌های مولد آنان سود می‌برد. همین موضوع دربارهٔ نجار و سرباز هم صادق بود و از ایشان انتظار نمی‌رفت زراعت کنند.^۱

تدریس بخش تمدن بین‌النهرین بهتر است با پخش مستندی دربارهٔ تمدن سومر آغاز شود. عموم مورخان باستان و تمدن شناسان، بین‌النهرین را مهد اولین تمدن بشر شمرده‌اند. به همین دلیل باید ابعاد سیاسی، حقوقی، فرهنگی و اقتصادی مختلف این تمدن که به نوبه خود سنگ بنای دیگر تمدن‌هاست به نحو مبسوط و مطلوب تشریح و تفهیم شود.

برای این کار بهتر است نقشه بین‌النهرین، که در صفحه ۳۵ آمده است، محور گفت و گو درباره سه حکومت سومر، اکد و بابل قرار گیرد تا دانش‌آموزان موقعیت آن را در قبال ایران و مصر بهتر دریابند. در تدریس قسمت مربوط به سومر، بر تفهیم دو موضوع تأکید کنید: یکی ساختار و ویژگی‌های دولت-شهر و دوم اهمیت اختراع خط توسط سومریان. از رهگذر بیان ساختار و ویژگی‌های دولت-شهر، به بیان ساختار سیاست و حکومت، دیانت و اقتصاد سومر بپردازید و از رهگذر توضیح چگونگی اختراع خط به بیان تأثیر تمدن‌آفرینی خط اقدام نمایید.

دانش‌آموزان را تشویق کنید «جست‌وجو و کاوش» صفحه ۳۷ را انجام دهند و آن را در کلاس ارائه کنند. از این رهگذر می‌توانید وضعیت اعتقادات دینی مردم این عصر بین‌النهرین را روشن‌تر نمایید. در تدریس قسمت مربوط به اکد و بابل، محور بحث را تبیین حکومت حمورابی و توضیح قانون‌نامه او و نقش آن در آن عصر و اعصار بعد قرار دهید.

۱- آدلر، فیلیپ. جی، تمدن‌های عالم، ج ۱، ترجمه محمدحسین آریا، تهران، امیرکبیر، چاپ سوم، ۱۳۹۳، ص ۳۱ با اندکی تلخیص.

دانستنی‌های معلم

تکامل خط در عصر سومریان

در زمان‌هایی طولانی (پیش از ۳۵۰۰ ق.م) روی برخی از مواد قابل نگارش، مثل گل رس، کاغذ، چوب و سنگ نشانه‌هایی مشاهده شد. آنچه سومریان در آن عصر انجام دادند و به موجب آن می‌توان ادعا کرد خط از اختراع ایشان است، آن بود که توانستند به ورای خط تصویری یا علائم برگرفته از شکل‌ها حرکت نمایند و به مرحله پیشرفته‌تری برای انتقال معنا، از طریق علائم مجرد، دست پیدا کنند. تمام خط‌هایی که از تصویر اصلی مشتق می‌شدند «خط تصویری» نام داشتند و در سراسر دنیا مورد استفاده بودند. اما خط تصویری چند عیب آشکار داشت: یکی اینکه نمی‌توانست معنای مجردات (چیزهایی که وجود مادی و محسوس ندارند) را انتقال دهد، و نیز نمی‌توانست زمان فعل، صفت یا قید و بسیاری از ویژگی‌های زبان را به دیگران تفهیم کند.

طریقی که سومریان و بعداً اقوام دیگر برای حل این مشکل پیدا کردند آن بود که توانستند به تدریج خط تصویری را به سطح بسیار پیشرفته‌تری توسعه دهند و بدین طریق علائم خاصی برای مجردات، زمان‌ها و نظایر آن ابداع کردند؛ یعنی نشانه‌هایی را یافتند که به اشیاء محسوس اشاره نمی‌کرد. به اینها «علائم قراردادی» گفته می‌شد و می‌توانستند آنها را برای بیان هر نوع معنای مورد نظر به کار ببرند؛ مثلاً اگر دو تن از ما قرار بگذاریم که علامت «ب ب» به معنای «بچه در لباس آبی» باشد، هرگاه ما این علامت را روی کاغذ یا سطح صخره یا هر جای دیگری مشاهده کنیم، همین معنا را از آن استنباط می‌کنیم. سومریان، با تأمل بسیار، خط تصویری خود را به این طریق گسترش دادند و همزمان تصاویر را نیز ساده‌تر و یکنواخت‌تر کردند تا بیگانگان هم آن را با سرعت بیشتری بنویسند و راحت‌تر بشناسند. پیشرفت مهم در مورد خط، در محدوده هزاره سوم قبل از میلاد زمانی صورت پذیرفت که عده‌ای از کاتبان فهیم، رفته رفته، علائمی را برای نشان دادن اصوات زبان گویشی پیشنهاد کردند. همین موضوع آغاز زبان مکتوب آوایی شد که در آن علائم رابطه مستقیمی با زبان شفاهی پیدا کرد. سومریان تا حد ابداع الفبا پیشرفت نکردند، اما در مسیری گام نهادند که ۲۵۰۰ سال بعد به اوج الفبا ختم شد.^۱

آموزش بخش تمدن مصر، به لحاظ برخورداری از شهرت و اطلاعات بیشتر، آسان‌تر می‌نماید. به منظور آشنا کردن دانش‌آموزان با موقعیت جغرافیایی مصر، درس را با توجه دادن آنها به نقشه مصر کهن و موقعیت رود نیل در آن آغاز کنید و توضیحات متن را در باره موقعیت جغرافیایی مصر بر روی نقشه صفحه ۳۹ به آنان نشان دهید. به انتخاب خود مستندی دربارهٔ اهرام مصر برای دانش‌آموزان بخش کنید و سپس تاریخچه کوتاه سلسله پادشاهان با همان فرعون‌ها و نظام اداری مصر را برایشان بیان کنید. بعد وارد بخش دین در مصر شوید و ضمن توضیح وضعیت دینداری و خدایان مصری برای ملموس‌تر کردن بحث، آنها را به قصه حضرت موسی و حضرت یوسف علیهم‌السلام در قرآن کریم ارجاع دهید. توصیف شخصیت فرعون و ادعاهای او بر اساس آیات قرآن، که خود سندی کهن است، بر وضوح و ملموس‌تر کردن بحث می‌افزاید.

برای توضیح وضعیت اقتصاد و جامعه مصر عهد باستان از دانش‌آموزان بخواهید که همزمان به نقشه رود نیل و نیز تصویر صفحه ۴۰ توجه نمایند. تصویر صفحه ۴۰ را در صورت امکان با پاورپوینت بزرگ کنید و نمایش دهید و با کمک دانش‌آموزان به توضیح جزء جزء آن پردازید. در این تصویر، وضعیت کشاورزی، دامداری، محصولات و کشتیرانی در مصر باستان به وضوح و زیبایی نمایش داده شده است.

برای بیان وضعیت علمی، فرهنگی و هنری مصر باستان، قطعه‌ای پایروس که در بازارهای ایران هم فراوان است، تهیه کنید و به دانش‌آموزان نشان دهید و سپس از اهمیت آن – که یکی از مهم‌ترین اکتشافات بشری است – در انتقال دانش و ادبیات سخن بگویید.

دانستنی‌های معلم

رود نیل؛ مظهر دوستی

تمدن مصر تقریباً همزمان با تمدن بین‌النهرین شروع به رشد کرد. اما رودهای دجله و فرات، به موازات آفرینش حیات، خرابی‌های شدید و غیرعادی به وجود می‌آوردند. به همین دلیل مردم از این دو رود به عنوان عامل ناامنی یاد می‌کردند و به آنها بدبین بودند. نیل بیشتر مظهر دوستی بود تا تندی و خشونت. مصر علی‌رغم خشک و بی‌آب و علف بودن، به برکت رود نیل برای مردم عصر کهن تبدیل به یکی از جذاب‌ترین مناطق روی زمین شده بود. این ویژگی مثبت در طبیعت مصر سبب پیشرفت آن شد. آب رود نیل گاه کم می‌شد اما هیچ‌گاه خشک نشد. داستان حضرت یوسف علیهم‌السلام که در قرآن و انجیل آمده

است، اشاره به هفت سال خشکسالی به دنبال هفت سال وفور در دوره میانی دوم دارد که مؤید روایت دیرینه مصریان از هفت دوره متوالی کم آبی رود نیل است. سرکشی رود نیل انگیزه‌ای بود برای سازماندهی اوضاع اقتصادی. رود امکان حمل حبوبات از یک نقطه کشور به نقطه دیگر را به راحتی فراهم می‌کرد. مهم‌تر اینکه رود دائمی برای گسترش مناطق خشک و زه‌کشی شده بود. دستیابی به این هدف مستلزم تلاش و سازماندهی قوی بود. محصولات اصلی در فصل طغیان با آب رودخانه سیراب می‌شدند، گیاهانی که در بخش بالایی، بالاتر از خط جریان آب - خطی که هنگام پربابی رودخانه علامت گذاری شده بود - رشد کرده بودند، باید در طول سال آبیاری می‌شدند. آب مورد نیاز این نواحی به وسیله دستگاهی که مصریان عهد باستان اختراع کرده بودند مستقیماً به آنجا انتقال داده می‌شد. نام این دستگاه «شاروف» است؛ شاروف، اهرمی است با وزنه تعادل که هنوز هم از آن استفاده می‌کنند. راه دیگر این بود که آب در دوره افزایش به آبگیرهای متعددی که ساخته بودند، هدایت شود و پس از آن مزارع و باغ‌ها را توسط نهرها آبیاری کنند.^۱

۳- به پایان ببرید

از آنجا که این درس از سه بخش مجزا تشکیل شده است جمع‌بندی مطالب آن قدری دشوار می‌نماید؛ از این رو در رد تلخیص مطالب و بیان مفاهیم اصلی آن باید دقت بیشتری به کار برده شود و ربط منطقی بخش‌های درس با یکدیگر به روشنی بیان گردد.

مفاهیم اصلی بخش اول :

- دوره پیش از تاریخ شامل : ۱- دوره گردآوری خوراک؛ ۲- دوره تولید خوراک؛
- انقلاب کشاورزی؛
- پیامدهای انقلاب کشاورزی : تمدن.
- مفاهیم اصلی بخش بین‌النهرین :
- تشکیل اولین دولت - شهرها؛
- دین و خدایان؛
- وضع قوانین و قانون‌نامه حمورابی؛
- تأثیر تمدن بین‌النهرین بر تمدن‌های ایران و یونان.

۱- جانسون، پل، تاریخ تمدن مصر، ترجمه منصوره وحدتی احمدزاده، تهران، بارمیس، ۱۳۹۰، ص ۱۲-۱۹ با تلخیص.

- مفاهیم اصلی راجع به تمدن مصر
- اهمیت رود نیل در ایجاد تمدن مصر؛
- دین و خدایان؛
- ابتکارات مصریان در قلمرو ادبیات و هنر.

۴- ارزشیابی

محور ارزشیابی، علاوه بر مشارکت فعال دانش‌آموزان در کلاس از طریق انجام فعالیت‌ها و پاسخگویی به پرسش‌های نمونه، میزان تحقق انتظارات یادگیری است.

منابع برای مطالعه بیشتر

- آدلر، فیلیپ. جی، *تمدن‌های عالم*، ترجمه محمدحسین آریا، تهران، امیرکبیر، چاپ سوم، ۱۳۹۳.
- لوکاس، هنری، *تاریخ تمدن از کهن‌ترین روزگار تا سده ما*، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، ج ۱، تهران، کیهان، ۱۳۶۶.
- جانسون، پل، *تاریخ تمدن مصر*، ترجمه منصوره وحدتی احمدزاده، تهران بارمیس، ۱۳۹۰.
- ولز، جورج، *کلیات تاریخ، دورنمایی از تاریخ زندگی و آدمی از آغاز تا ۱۹۶۰ میلادی*، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران، سروش، چاپ دوم، ۱۳۶۵.
- مجیدزاده، یوسف، *تاریخ و تمدن بین‌النهرین*، ۳ جلد، تهران، مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۶، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰.
- فوگل، اشبیل، *تمدن مغرب زمین*، ج ۱، ترجمه محمد حسین آریا، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۰.
- تاریخ تمدن و فرهنگ جهان (ج ۱ و ۲)*، گروه نویسندگان، سرویستار راس‌ئی. دان، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، تهران، چاپ دوم، ۱۳۸۴.

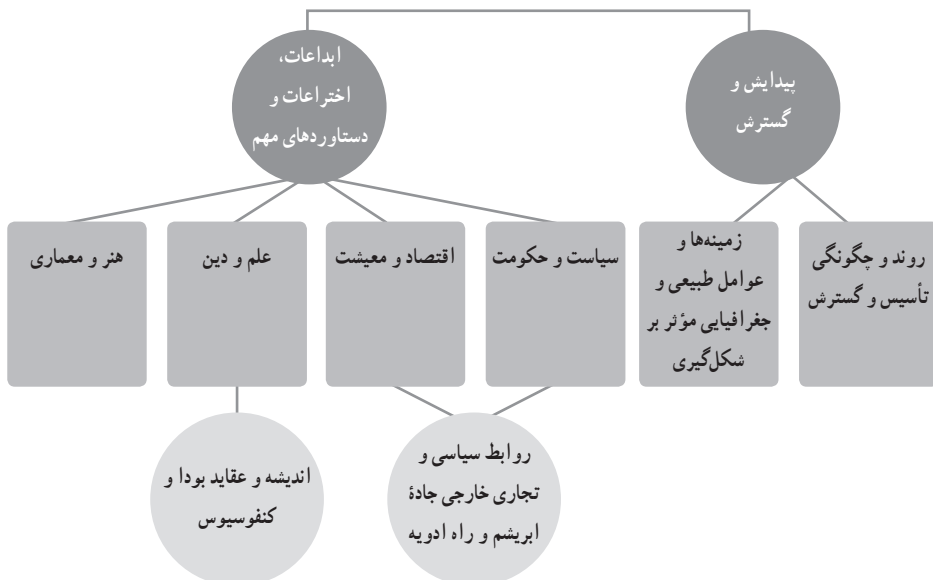
هند و چین

درس ۵

الف) منطق طراحی و تدوین درس

چگونگی شکل‌گیری، همزمانی و شناخت وجوه مشترک تمدن‌های کهن، بخشی از آگاهی‌هایی است که دانش‌آموزان برای شناخت تمدن ایران و جهان به آن نیازمندند. در این بین، دو تمدن هند و چین از جهات مختلف اهمیت دارند. تمدن هند باستان، از جنبه ساختار طبقاتی و اعتقادات مذهبی، حائز اهمیت است و مقایسه آن با وضعیت اجتماعی و اعتقادی دیگر تمدن‌ها از جمله تمدن ایران، نکات بدیعی را به دانش‌آموزان می‌آموزد. علاوه بر آن، تمدن هند مشترکاتی با فرهنگ و تمدن ایران دارد که پرداختن به آن برای آشنایی دانش‌آموزان با ریشه‌های برخی اعتقادات آریایی‌های ایران ضروری است. نقش پررنگ و ماندگار عقاید بودا در جامعه هند و بخش وسیعی از شرق آسیا و نیز پیوند سیاسی هند با حکومت هخامنشی، به اهمیت شناخت آن می‌افزاید. تمدن چین نیز به عنوان یکی از تمدن‌های ریشه‌دار شرق در بین تمدن‌های باستان، جایگاه ویژه‌ای دارد. نقش حکیمانی همچون کنفوسیوس در ترویج اصول اخلاقی و نیز اهمیت جاده ابریشم در تسهیل روابط اقتصادی و فرهنگی و تبادل دستاوردهای فکری بین شرق و غرب جهان، شناخت تمدن چین را ضرورت می‌بخشد.

شبکه مفهومی درس ۵ (تمدن‌های هند و چین باستان)

هدف‌های درس ۵ (هند و چین)

هدف کلی: شناخت عوامل و شرایط مؤثر بر شکل‌گیری تمدن‌های باستانی در هند و چین و ارزیابی ویژگی‌ها و دستاوردهای این تمدن‌ها به صورت مقایسه‌ای.

هدف‌های جزئی

- آشنایی با شرایط و عوامل طبیعی و جغرافیایی مؤثر بر شکل‌گیری و توسعه تمدن در هند و چین؛
- تشریح خلاصه‌وار روند تأسیس تمدن‌های کهن در هند و چین؛
- شناسایی و توصیف مهم‌ترین دستاوردهای شاخص تمدن باستانی هند از جنبه‌های دینی و سیاسی؛
- شناسایی و توصیف برجسته‌ترین دستاوردهای تمدن کهن چین در ابعاد سیاسی، معماری، اقتصاد و مذهب؛
- جست‌وجو و گردآوری تصاویری از اماکن، اشیاء و ظروف متعلق به تمدن‌های باستانی هند و چین.

انتظارات عملکردی درس ۵ (هند و چین)

- انتظار می‌رود دانش آموزان در پایان تدریس این درس بتوانند:
- زمینه‌ها، شرایط و عوامل طبیعی و جغرافیایی مؤثر بر شکل‌گیری تمدن در هند و چین را شناسایی و ارزیابی کنند؛
  - روند تأسیس تمدن‌های باستانی هند و چین را به اختصار شرح دهند؛
  - دستاوردهای شاخص تمدن کهن هند را در زمینه سیاست، اقتصاد و معماری شناسایی و توصیف کنند؛
  - برجسته‌ترین دستاوردهای تمدن چین باستان را در زمینه سیاست، اقتصاد، هنر و معماری شناسایی و بیان نمایند؛
  - افکار و عقاید بودا و کنفوسیوس را تشریح و مقایسه کنند؛
  - تصاویری از آثار، اشیاء، ابزارها و بناهای متعلق به تمدن‌های هند و چین را گردآوری و در کلاس نمایش دهند.

ب) ایده‌های کلیدی

مفاهیم	موضوعات
زمان، گاه‌شماری و مکان	دره سند، موهنجودارو، هاراپا، دیوار چین؛ ورود آریایی‌ها به هند تا حکومت گوپتا؛ دوران نوسنگی تا سلسله هان در چین؛ رودهای هوانگ‌هو و یانگ‌تسه.
تغییر و تداوم	شهرنشینی، صنعت، کشاورزی، تجارت، مهاجرت، آیین‌های برهنی، بودایسم و کنفوسیوسم.

کاربست شواهد و مدارک	خط زمان؛ نقشه هند و چین باستان؛ تصاویر آثار باستانی هند و چین؛
ارتباط و ارائه	ارائه تحقیق ساده در باره جاده ابریشم و نقش بازرگانی و فرهنگی آن؛ تهیه پاورپوینت در ارتباط با تشابهات معماری دوره آشوکا و هخامنشی؛ ارائه تحقیق ساده در باره اصول عقاید و اندیشه‌های بودا و کنفوسیوس.

پ) توصیه‌های تدریس

۱- آماده کنید

درس را با توجه دادن دانش‌آموزان به نقش عوامل جغرافیایی در شکل‌گیری تمدن‌ها آغاز کنید. از دانش‌آموزان بخواهید با توجه به پیش‌آموخته‌های خود و نیز نقشه‌های هند و چین در صفحات ۴۲ و ۴۶ در مورد نقش عوامل جغرافیایی در شکل‌گیری دو تمدن هند و چین نظر دهند. از دانش‌آموزان بپرسید چرا تمدن هند و چین در بخش‌های خاصی از این دو سرزمین آغاز شده است.

با استفاده از نقشه طبیعی، موقعیت شبه‌قاره هند و کشور هند را برای دانش‌آموزان تشریح کنید: شبه‌قاره هند در جنوب غربی قاره آسیا قرار دارد. از جنوب، غرب و شرق به اقیانوس هند و از طرف شمال به رشته کوه‌های هیمالیا محدود می‌شود. رودهای سند و گنگ از هیمالیا سرچشمه می‌گیرند. رود سند به سمت جنوب غرب جاری است و به پنج شاخه تقسیم می‌شود که به آن پنجاب می‌گویند و در پاکستان جریان دارد. شبه‌قاره هند شامل کشورهای هند، پاکستان، سریلانکا، و بنگلادش است. منظور از هند باستان در این درس، قلمرو تمامی این کشورها است که در قرن بیستم هر یک به عنوان کشوری مستقل شناخته شده‌اند.

۲- آموزش دهید (فعالیت‌های یادگیری)

در تدریس این درس می‌توان از روش‌های متنوع سخنرانی و ارائه اطلاعات، پرسش و پاسخ و مشارکتی و واداشتن دانش‌آموزان به انجام فعالیت‌های گوناگون استفاده کرد.

نقش عوامل جغرافیایی در شکل‌گیری دو تمدن هند و چین، ابداعات و دستاوردهای آنها، اعتقادات، آرا و اندیشه‌های دینی، اجتماعی و اخلاقی مصلحان و اندیشمندان این دو تمدن، نقش شخصیت‌ها در ایجاد حکومت‌های یکپارچه و روابط این دو سرزمین با تمدن‌های دیگر، مفاهیم اصلی این درس را تشکیل می‌دهد و شایسته است که در تدریس، انجام فعالیت‌ها و ارزشیابی مورد توجه قرار گیرند.

پس از دریافت نظرات دانش‌آموزان، به اهمیت و نقش رود سند و رودهای هوانگ‌هو و یانگ‌تسه در شکل‌گیری تمدن در دو سرزمین هند و چین پردازید و به صورت ساده این موضوع را با نقش رودهای دجله و فرات و نیل در بین‌النهرین و مصر مطابقت دهید. آنچه در فراز نخست درس اهمیت دارد، برقراری پیوند مناسب بین موضوع بخش ابتدایی این درس با درس ۴ و بخشی از درس ۲ است که در آن به نقش عوامل جغرافیایی و طبیعی در شکل‌گیری تمدن پرداخته شده است. علاوه بر آن، بر نقش باستان‌شناسی که موضوع درس ۳ است، در شناسایی تمدن‌های هند و چین باستان تأکید کنید. اشاره کنید که شکل‌گیری تمدن‌ها، از نظر دوره‌بندی، مربوط به دوره پیش از تاریخ است و در حیطه فعالیت دانش باستان‌شناسی قرار دارد. پس آشنایی ما با دوره آغازین تمدن‌های هند و چین، حاصل کاوش‌های باستان‌شناسی است. این روش، انسجام موجود در بین درس‌ها را عینیت می‌بخشد و از تبدیل آنها به واحدهای یادگیری مجزا و بی‌ربط، جلوگیری می‌کند.

از دانش‌آموزان بخواهید محل دو شهر موهنجودارو و هاراپا را بر روی نقشه هند پیدا کنند و موقعیت آنها با رود سند را نشان دهند. همچنین پرسش کنید که وجه مشترک شکل‌گیری تمدن هند با تمدن بین‌النهرین چیست. معماری و شهرسازی و بناهای مختلف شهرهای موهنجودارو و هاراپا، سفالگری، نساجی، ساخت ابزارها و خلق آثار هنری، از دستاوردهای تمدن دره سند بوده و رود سند در ایجاد جامعه اولیه کشاورزی و شروع تمدن در سرزمین هند نقش اساسی داشته است.

در حین تدریس از دانش‌آموزان بخواهید تفاوت‌های تمدن دره سند با تمدن‌های بین‌النهرین و مصر را بیان کنند. از جمله تفاوت‌های تمدن هند با تمدن‌های بین‌النهرین و مصر این است که به جز کتیبه‌های کوچک روی مهرها، آثار مکتوب چندانی از تمدن دره سند به دست نیامده است؛ بنابراین، در مقایسه با آن تمدن‌ها، اطلاعات چندانی درباره تمدن هند پیش از آریایی‌ها در دست نیست و اطلاعات موجود برگرفته از کاوش‌های باستان‌شناسی است.

مهاجرت آریایی‌ها به هند نیز به نوعی با وضعیت خاص این سرزمین ارتباط دارد و شایسته است به عنوان موضوعی بنیادی از جنبه‌های مختلف مورد توجه قرار گیرد. از دانش‌آموزان بپرسید چرا مهاجران آریایی از سمت شمال غرب هند وارد آن سرزمین شدند. در تشریح این موضوع، عامل طبیعی و موقعیت خاص شمال غرب هند که ناشی از جریان رود سند است، مورد توجه قرار گیرد. در انتخاب شمال غرب هند، به عنوان مقصد مهاجران آریایی، رود سند و آبادانی ناشی از آن نقش اساسی داشته است.

از دانش‌آموزان بپرسید عامل مؤثر در تسلط آریایی‌ها بر بومیان هند چه بوده و استقرار آریایی‌ها در هند چه تغییر و تحولاتی در آن سرزمین ایجاد کرده است. آنچه در پاسخ این پرسش‌ها مطرح می‌شود مسائل مختلفی از هند باستان را روشن می‌کند. پس از دریافت پاسخ دانش‌آموزان، به تشریح این مسائل پردازید. از جمله علل برتری آریایی‌ها بر بومیان هند، استفاده این اقوام تازه وارد از اسب و ارابه بود. علاوه بر آن،

تمدن درهٔ سند به دلایل گوناگون، از جمله وقوع سیل‌های پیاپی، تضعیف شده بود و توان مقاومت در برابر مهاجران را نداشت.

ورود آریایی‌ها به هند، سرفصل جدیدی در تاریخ آن سرزمین به شمار می‌آید. بنابراین، تأثیرات این پدیده را در هند مورد توجه قرار دهید. از جمله این تأثیرات، رواج سرودهای دینی به صورت شفاهی، قربانی کردن حیوانات و رواج چندخدایی در هند است. تکیه بر فرهنگ شفاهی و نداشتن خط و نوشتار از جمله ویژگی‌های اجتماعی اقوام آریایی مهاجر به هند است که با شیوهٔ زندگی آنها تناسب دارد.

اساس فعالیت شمارهٔ ۱ بر آموخته‌های دانش‌آموزان از درس ۴ و ۵ و توجه آنان به نقشه‌های صفحات ۳۵، ۳۹، ۴۲ و ۴۶ است. ویژگی مشترک تمدن‌های بین‌النهرین، مصر، هند و چین باستان این است که وجود رودهای پرآب و زمین‌های آبرفتی کنارهٔ رودها در شکل‌گیری آنها نقش اساسی داشته است. تمدن در این سرزمین‌ها با کشاورزی و یکجانشینی آغاز شده است. نخستین مراکز جمعیتی و شهرها در کناره رودها ایجاد شده است.

نقش برهمنان در ایجاد و تکوین آیین پیچیده برهمنی و نیز شکل‌گیری جامعه طبقاتی در هند، فراز دیگری از درس است که پیشنهاد می‌شود به صورت توضیحی ارائه شود. با توضیحات کامل، منظور از طبقاتی بودن جامعه هند باستان برای دانش‌آموزان تفهیم شود. در این فراز از درس، مقایسهٔ عقاید مذهبی تمدن هند و بین‌النهرین و وجوه مشترک آنها شایسته توجه است.

در زمینه اندیشمندان و مصلحان هند و چین، توجه به مسائل اساسی مورد نظر بودا و کنفوسیوس و مقایسهٔ اندیشه‌های آنان از جمله مباحث اساسی درس است که جا دارد معلمان ضمن توجه به شرایط ظهور این اندیشمندان، با مشارکت دانش‌آموزان، اندیشه‌های آنان را مقایسه کنند. در همین ارتباط، به آثار و پیامدهای اجتماعی این گونه اندیشه‌ها در جوامع هند و چین بپردازید.

مبحث تاریخ سیاسی چین پیش از تشکیل امپراتوری توسط شی هوانگ تی را به شیوهٔ مقایسه‌ای تدریس کنید. پیشنهاد می‌شود این بخش از تاریخ چین را با تاریخ سیاسی بین‌النهرین مقایسه کنید. مقایسه را به دانش‌آموزان واگذار کنید و خودتان نقش ناظر و هدایت‌کننده بحث را بر عهده بگیرید.

دانستنی‌های معلم

تمدن هند

وداها: واژه ودا (veda) در زبان سانسکریت از ریشه وید (vid=دانستن) مشتق شده و به معنی «دانش» است؛ اما به صورت اخص به معنی «دانش الهی» است.

ودا مشتمل بر چهار کتاب است به نام‌های: ریگ ودا، یجور ودا، ساما ودا و اتهرو ودا (اتروه ودا) (atharva veda). کتاب‌های چهارگانه ودا نوشته‌ها و رساله‌هایی شامل مسائل و احکام مذهبی، آیین پرستش، دستور قربانی کردن و تفسیرهای فلسفی است. این رساله‌ها، ادبیات مقدس هندو را دربر می‌گیرد. یکی از متون کهن هند، اوپانشادها است که تبیین فلسفه وداها به شمار می‌رود.

کتاب ودا در نظر غالب هندوان، در حکم وحی منزل است و از نظر دین‌باوران هندو، تعلیمات آن کامل و بالاترین سند و مدرک مذهب است. این تعلیمات، حاکم بر جمیع شئون زندگی هر فرد هندو است و وظایف او را در هر مرحله از مراحل تولد و کودکی و جوانی و پیری و مرگ تعیین می‌کند.^۱

سرودهایی که روحانیان آریایی با خود به هند آورده بودند، سینه به سینه نقل می‌شد و در هزاره اول قبل از میلاد گردآوری و تنظیم شد. با آنکه هنوز به نوشتن در نیامده بود، به آن چنان با چشم تقدس نگریسته می‌شد که کوچک‌ترین تغییری در آن روا دانسته نمی‌شد.

سرودهایی که روحانیان آریایی (برهمنان) سروده بودند، به صورت شفاهی، به نسل‌های بعدی منتقل می‌شد و مدت‌ها طول کشید که به صورت مکتوب در بیایند. مجموعه این سرودها «ریگ ودا» نام دارد. ریگ ودا مجموعه ادبیاتی است که در نیمه اول هزاره اول ق.م به صورت شفاهی به وجود آمده است. در سرودهای ریگ ودا به وقایع مهم هند در آن روزگار به صورت مبهم اشاره شده است. حتی درباره اوضاع اجتماعی، اطلاعات کمی در آن وجود دارد و عمده اطلاعات آن مربوط به مذهب است. از طریق سرودهای ریگ ودا و اتروه ودا (atharva veda) اطلاعات مربوط به قربانی کردن، اندیشه عرفانی و نمای کلی فرهنگ آن دوره روشن می‌شود. دوره وداها، براهمانا و اوپانشادها نوعی گذر از پیش از تاریخ به تاریخ است و تاریخ هند با آریایی‌ها آغاز می‌شود.^۲

طبقات اجتماعی: آریایی‌ها هنگامی که به هند وارد شدند نوعی تقسیم‌بندی طبقاتی که مبتنی بر اشرافیت قبیله‌ای بود را با خود به آن سرزمین منتقل کردند. این اقوام هنگامی که در کنار بومیان سیه چرده هند ساکن شدند، بر پاکی خون و نژاد خود تأکید کردند و تقسیم‌بندی طبقاتی سخت‌تری را بنیان نهادند. در

۱- گزیده سرودهای ریگ ودا، تحقیق و ترجمه سید محمدرضا جلالی نایینی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۵، صص ۶۵-۶۸

۲- لولین بشم، آکتور، هند باستان، ترجمه فریدون بدره‌ای و محمود مصاحب، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۹۴، صص ۴۵ و ۴۶.

پایان دوره ریگ ودا، جامعه هند به چهار طبقه که جنبه تقدس دینی داشت، تقسیم می‌شد. این چهار طبقه، روحانیان (برهمنان)، جنگجویان، کشاورزان و کارگران بودند و در سراسر دوره ریگ ودا تبلور پیدا کردند.^۱

دراویدی‌ها، مهاجران آریایی، عصر برهمنی: دراویدی‌ها مردمانی کشاورز بودند و خدایانی را پرستش می‌کردند که به گونه‌ای با باروری و حاصلخیزی ارتباط داشت. آنها خالق تمدن درخشانی بودند که در دره رود ایندوس (سند) و شهرهای هاراپا و موهنجودارو شکل گرفت. از حدود ۱۷۰۰ پیش از میلاد، آریایی‌های سوارکار و جنگجو وارد هند شدند و دراویدی‌ها را مغلوب کردند. در مقایسه با دراویدی‌های یکجانشین و ساکن، آریاییان کوچروانی بودند که خدایانشان کمتر با خاکی که بر روی آن زندگی می‌کردند پیوند داشت. دانش ما از خدایان آریایی، برگرفته از مجموعه سرودهای وداها است که در حدود ۸۰۰ پیش از میلاد گردآوری و ثبت شده‌اند. در هنگام تنظیم و ثبت وداها، خدایان آریایی شکل اصلی خود را از دست داده بودند. ایندرا (خدای توفان و پدید آورنده رعد)، پرتیوی (خدای زمین)، دیانوس (خدای آسمان)، وایو (خدای باد) از جمله خدایان عصر ودایی آریایی‌های هند بودند. عصر برهمنی، دوره درهمی و ترکیب باورها و اعتقادات دینی بود. در این عصر، پیش از آنکه اعتقادات کهن منسوخ شود، نظام جدیدی پدید آمد. با تحول پیوسته آنها اسطوره‌های موجود نیز به تحلیل دوجانبه تمایل به همه خدایی یا وحدت وجودی ناشی از تجربیات برهمنان و تلاش برتری جویی خدایان کهن مانند وارونا، میترا، ایندرا و آگنی در نظام چندخدایی کهن ودایی روی آورد.^۲

رشد قدرت برهمنان و فزونی گرفتن ایده‌های غیرقابل فهم برای مردم عادی موجب شد که مردم را آزاد بگذارند تا به باورها و اعتقادات خود بپردازند. کاهنان در تحکیم موقعیت خویش، به انجام مراسم قربانی و اهمیت بخشیدن به آن روی آوردند و انجام این مراسم را به خود اختصاص دادند. قربانی آنها غالباً با مراسم فدیة دادن سومه و بعدها شیر و ماست انجام می‌شد. موقعیت کاهنان به جایی رسید که قدرت و منزلتشان از خدایان بیشتر شد.

در دوره برهمنی، خدای برهما در مقام آفریننده نخستین خدایان و پاسدار جهان و پدر همه انسان‌ها تبدیل شد.^۳

۱- همان، صص ۵۱ و ۵۲

۲- ایونس، ورونیکا، اساطیر هند، ترجمه باجلان فرخی، تهران، اساطیر، ۱۳۷۳، صص ۶۱، ۶۲-۲۵

۳- همان، صص ۶۲ و ۶۷

دانستنی‌های معلم

تمدن چین

موقعیت جغرافیایی و اقلیم طبیعی: اقیانوس‌ها، کوه‌های بلند و بیابان‌های وسیع سرزمین چین را از اطراف فرا گرفته‌اند. این موقعیت خاص موجب شده که بخش زیادی از تاریخ این سرزمین در انزوای، امنیت، دوام و ثبات نسبی سپری شود. از این رو چینی‌ها سرزمین خود را تی‌ین هو (زیر آسمان)، سه‌های (میان جهان دریا)، چونگ کوئو (ملک میانین)، و چونگ (ملک گل آذین میان مردم)، خوانده‌اند. تمدن چین در امتداد رودهای متعدد شکل گرفت: رودخانه‌ی یانگ تسه که در سرزمین‌های حاصلخیز جنوب چین جریان دارد؛ رود زرد یا هوانگ هو از کوه‌های غربی سرچشمه می‌گیرد و دشت‌های شنی و رسی مسیر خود را با گل و لای حاصلخیز و سیراب می‌کند. رود وی و رودهای دیگری نیز در چین جاری هستند. وجود این رودخانه‌های پرآب، نقش اساسی در شکل‌گیری تمدن چین داشته است.^۱

دوره حکومت‌های محلی تا شی‌هوانگ‌تی و سلسله‌هان: تا پیش از تأسیس حکومت یکپارچه توسط ژنگ (شی‌هوانگ‌تی)، چین وحدت سیاسی نداشت و دوره‌های متعددی از حکومت‌های پر شمار محلی، اتحادیه‌های سیاسی، جنگ‌های داخلی و تهاجم اقوام غیر متمدن را از سر گذرانده بود. در این دوران بسیار طولانی که از دوران افسانه‌ای و اسطوره‌ای چین آغاز شده و تا ۲۲۱ ق.م به طول انجامید، چینی‌ها در حوزه فرهنگ، تمدن و علم به پیشرفت‌هایی دست یافتند. استفاده از مفرغ و آهن در ساخت ابزارها، قانونگذاری (تدوین قانون)، شیوه مالیات‌گیری، تقویت فنون و شیوه‌های جنگی و نظامی، کشاورزی، ساخت دیوارهای دفاعی، اندیشه‌های فلسفی و شیوه‌های حکومت‌داری و تشکیلات اداری، از جمله دستاوردهای چینی‌ها در این دوره طولانی بود.

در زمان سلطنت شی‌هوانگ‌تی، آثار فلسفی، از جمله کتاب‌های کنفوسیوس، به دستور حکومت آتش زده و تعدادی از اندیشمندان چینی کشته شدند.

در چین باستان، عرف و قانون، در کنار یکدیگر، جامعه را اداره می‌کرد. بیش از قانون، حاکمیت رسوم و سنن، موجب تحکیم و ثبات سازمان اجتماعی چین شده بود. گستردگی خاک، دوری از مراکز شهری و پایتخت، وجود موانع طبیعی، نبودن وسایل حمل و نقل و ارتباطی سریع، حکومت‌ها را ناچار کرده بود که به نوعی خودمختاری در هر ناحیه تن دهد.

۱- جرالدفیتز، تاریخ فرهنگ چین، ترجمه اسماعیل دولتشاهی، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۶، ص ۳-۱؛ نامدار آزادگان، تمدن چین، ص ۹-۱۱

حاکمان چین عنوان «خاقان» داشتند و از جایگاه ممتاز و حق الهی حکومت برخوردار بودند. خاقان‌ها، بغپور (فرزند آسمان) و نماینده خدا در روی زمین محسوب می‌شدند. خاقان با کمک دو شورا، مرکب از شاهزادگان و وزیران و هیأت‌های شش‌گانه، کشور را اداره می‌کرد. بر طبق یک سنت دیرین، کارگزاران حکومتی از میان کسانی که آموزش‌های خاصی را گذرانده بودند، انتخاب می‌شدند. عمده این آموزش‌ها بر یادگیری آثار اخلاقی و فلسفی و ادبی فلاسفه و حکمایی همچون کنفوسیوس، تانگ و کونگ مبتنی بود. از دوره حکومت سلسله هان، انتخاب کارگزاران حکومتی بر اساس امتحانی بود که از این آثار از داوطلبان ورود به دستگاه اداری و حکومتی گرفته می‌شد. این روش، راه را برای همه اقبشار اجتماع به عرصه کارهای حکومتی را باز می‌کرد.^۱

کنفوسیوس و لائوتسه

دو آیین کنفوسیسیسم و تائوئیسیسم آیین‌های باستانی چین هستند. کنفوسیوس که در زبان چینی «کونگ فو تسو» نام دارد، در ۵۶۹ ق. م متولد شد. در حدود ۵۰ سالگی مکتبی اخلاقی ایجاد کرد و به هدایت مردم مشغول شد. در ۵۰۱ ق. م به فرمانروایی ایالت لو رسید، اما از آن کناره‌گیری کرد. به کنفوسیوس لقب «سقراط چین» داده شده است. آیین کنفوسیسیسم درباره انسان و انسانیت است و بر اصول اخلاقی قرار دارد. این آیین پرستشگاه و کاهن ندارد. کنفوسیوس به پرستش آسمان معتقد است و از آن با عنوان «شانگ تی» یاد می‌کند. درباره نظام جهان به وجود دو نیروی مثبت (یانگ) و منفی (یون) اعتقاد دارد و این دو نیرو را سر منشأ خلقت آسمان و زمین و انسان می‌داند.

کنفوسیوس می‌گوید انسان پاک سرشت آفریده شده و این سرشت پاک و نیک را باید با نور معرفت و آموزش تکمیل کند. او می‌گوید اساس جامعه انسانی بر پنج رابطه استوار است:

■ رابطه پادشاه و فرمانروا با رعایا؛

■ رابطه پدر با فرزندان؛

■ رابطه شوهر با زن؛

■ رابطه برادر بزرگ‌تر با برادران و خواهران کوچک‌تر؛

■ رابطه دوستان با یکدیگر.

این روابط باید بر پایه محبت و احترام متقابل بنا شود. قاعده کلی برای رابطه مناسب انسان با دیگران این است که آنچه را برای خود نمی‌پسندد به دیگران روا ندارد.

آیین تائویی را حکیمی به نام لائو تسه، که در زبان چینی «لائو تزو» خوانده می‌شود و به معنای استاد و معلم است، در قرن چهارم ق.م بنیانگذاری کرده است. کلمه «تائو» به معنی راه و روش است و در اصطلاح دینی، نیرویی است که زمین را به آسمان پیوند می‌دهد. کتاب مذهبی لائو تسه، «تائوته چینگ» نام دارد که به معنی دستور یا راه زندگانی است. این کتاب مشتمل بر شعر و کلمات قصار و سرشار از مفاهیم عرفانی است. اساس فلسفه تائویسم بر این اصل استوار است که هرگاه موجودات در طریق طبیعی خود سیر کنند، به سوی کمال در حرکت خواهند بود.^۱

معیشت، صنعت و تجارت: اساس زندگی در چین باستان بر کشاورزی استوار بود. در کنار کشاورزی، دامپروری و پرورش کرم ابریشم، از دیر زمان، در چین رایج بود. به تدریج، مازاد محصولات افزایش یافت و حکومت‌ها زمینه برای صادرات را فراهم کردند. جای از جمله محصولات صادراتی چین بود. صنایع اصلی در چین تهیه ابریشم و پارچه‌بافی بود که ابتدا در منزل و سپس در کارگاه‌ها و به دست زنان انجام می‌شد. بافت پارچه‌های ابریشمی از حدود هزاره دوم پیش از میلاد در چین رایج بوده است.^۲

جاده ابریشم

از دیر زمان بین بخش‌های مختلف قاره آسیا، از جمله چین، هند، ایران و بین‌النهرین، روابط بازرگانی رایج بود. در اواخر قرن دوم پیش از میلاد، ارتباط تجاری میان چین و آسیای میانه و سپس قلمرو امپراتوری روم، باز شد. کالاهای مختلف و از جمله ادویه هند و پارچه، به ویژه پارچه ابریشمی چین، از این مسیر که «جاده ابریشم» نامیده شده در سرزمین‌های واقع در سمت غرب و جنوب سرزمین چین مبادله می‌شد. جاده ابریشم از چند نقطه در چین، از جمله دره «رود وی»، آغاز می‌شد و در مسیرهای مختلف در خشکی و دریا ادامه می‌یافت. یکی از مسیرهای جاده ابریشم از کوه‌های پامیر می‌گذشت، در امتداد واحه‌های آسیای میانه ادامه می‌یافت و به ایران و بین‌النهرین و سپس به انطاکیه در سوریه می‌رسید. در مسیرهای متعدد جاده ابریشم، کاروان‌هایی از بازرگانان چینی، هندی، ایرانی، یونانی و رومی تردد می‌کردند. در این مسیرها انواع کالا بین سرزمین‌های مختلف مبادله می‌شد. از چین باستان ابریشم و چای و در دوره‌های بعد کاغذ و باروت صادر می‌شد.

جاده ابریشم تنها کاربرد تجاری نداشت، بلکه این جاده مسیر مناسبی برای روابط فرهنگی و انتقال دستاوردهای تمدنی، باورها و اعتقادات فراهم کرده بود.^۳

۱- همان، ص ۱۱۰-۱۰۳.

۲- همان، ص ۷۵-۷۳.

۳- دان، راس. ئی و دیگران، تاریخ تمدن و فرهنگ جهان، جلد ۱، ترجمه عبدالحسن آذرنگ، تهران، طرح نو، ۱۳۸۴، ص ۳۳۸-۳۳۰.

۳- به پایان بپردازید

هر چند درس پنجم با موضوع آیین‌های کنفوسیسم و بودیسم به پایان می‌رسد، اما شایسته است که در پایان این مبحث، پس از جمع‌بندی مباحث و مفاهیم اصلی درس، به مراودات فرهنگی دو تمدن هند و چین با دیگر تمدن‌ها نیز اشاره شود. همچنین وجود تشابهات اعتقادی بین آیین‌های ایرانی و هند باستان مورد توجه قرار گیرد. هدف از این پیشنهاد این است که دانش‌آموزان ضمن آشنا شدن با تأثیر و تأثرات تمدن‌ها، به این دروس به عنوان مجموعه‌ای مرتبط با یکدیگر نگاه کنند.

۴- ارزشیابی

محور ارزشیابی، علاوه بر مشارکت فعال دانش‌آموزان در کلاس از طریق انجام فعالیت‌ها و پاسخگویی به پرسش‌های نمونه، میزان تحقق انتظارات یادگیری است.

منابع برای مطالعه بیشتر

- لولین بشم، آکتور، *هند باستان*، ترجمه فریدون بدره‌ای و محمود مصاحب، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۹۴.
- ایونس، ورونیکا، *اساطیر هند*، ترجمه باجلان فرخی، تهران، اساطیر، ۱۳۷۳.
- نامدار آزادگان، محمدرضا، *تمدن چین*، تهران، مؤسسه فرهنگی منادی تربیت، ۱۳۸۳.
- آدلر، فیلیپ. جی، *تمدن‌های عالم*، ترجمه محمدحسین آریا، تهران، امیرکبیر، ۱۳۹۳.
- لوکاس، هنری، *تاریخ تمدن از کهن‌ترین روزگار تا سده ما*، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، ج ۱، تهران، کیهان، ۱۳۶۶.
- جرالد، فیتز، *تاریخ فرهنگ چین*، ترجمه اسماعیل دولتشاهی، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۶۷.
- دان، راس. ئی و دیگران، *تاریخ تمدن و فرهنگ جهان*، جلد ۱، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، تهران، طرح نو، ۱۳۸۴.
- گزیده سرودهای ریگ ودا*، تحقیق و ترجمه سید محمدرضا جلالی نایینی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۵.

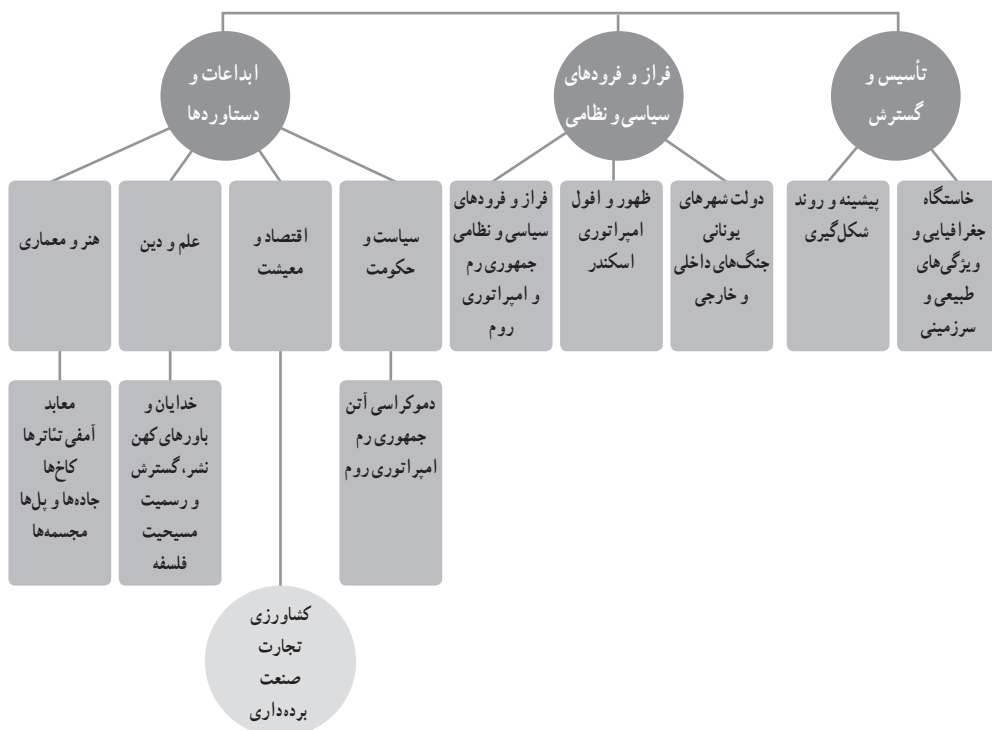
یونان و روم

درس ۶

الف) منطق طراحی و تدوین درسی

در میان تمدن‌های کهن، تمدن یونان از ویژگی منحصر به فردی برخوردار است که در تمدن‌های قبل یا مقارن آن دیده نمی‌شود. در تمدن یونان بود که برای اولین بار متفکران بزرگی ظهور کردند که فلسفه را بنیان‌گذاری نمودند و برای اولین بار باب نوعی خاص از نظریه‌پردازی عقلانی را درباره امور مختلف، از سیاست گرفته تا اخلاق و دین و هنر و علم، بر روی بشر گشودند. نوشتن تاریخ و بررسی و تحلیل رویدادهای زندگانی گذشته بشر نیز در همین بستر عقلانی به وجود آمد.

شبکه مفهومی درس ۶ (یونان و روم)

هدف‌های درس ۶ (یونان و روم)

هدف کلی: شناخت خاستگاه جغرافیایی، ویژگی‌ها، دستاوردهای شاخص و فراز و فرود تمدن‌های یونان و روم باستان و پیوندهای آن با سایر تمدن‌ها.

هدف‌های جزئی:

- آشنایی با موقعیت و شرایط جغرافیایی و طبیعی تمدن یونان و روم باستان؛
- شناخت روند فراز و فرود (تأسیس، اوج، سقوط) تمدن یونان و روم باستان؛
- شناسایی و توصیف دستاوردهای برجسته تمدن یونان و روم در زمینه سیاست، اقتصاد، علم، هنر، معماری و دین؛
- درک ارتباط سیاسی، فرهنگی، علمی و اقتصادی تمدن یونان و روم باستان با دیگر تمدن‌های باستانی؛
- جست‌وجو، گردآوری و ارائه شواهد و مدارک در باره آثار و بقایای تمدن یونان و روم باستان.

انتظارات عملکردی درس ۶ (یونان و روم)

انتظار می‌رود دانش آموزان در پایان تدریس این درس بتوانند:

- خاستگاه جغرافیایی تمدن یونان و روم و ویژگی‌های طبیعی و سرزمینی آن را توصیف کنند؛
- پیشینه و روند شکل‌گیری تمدن یونان باستان را توضیح دهند؛
- ویژگی‌های سیاست و حکومت را در یونان باستان بیان و آن را با وضعیت سیاسی دیگر تمدن‌های باستانی مقایسه کنند؛

- مهم‌ترین دستاوردهای علمی و فکری یونانیان باستان را ارزیابی نمایند؛

- روند تأسیس جمهوری رم را توضیح دهند؛

- عوامل مؤثر بر تبدیل جمهوری رم به امپراتوری رم را بیان کنند؛

- تغییر و تحولات نظام سیاسی و حکومتی روم باستان را شرح دهند؛

- برجسته‌ترین دستاوردهای تمدن روم باستان را در زمینه هنر، معماری و مهندسی فهرست نمایند؛

- وضعیت و تحولات دین مسیحیت را در قلمرو روم باستان به اختصار توضیح دهند.

ب) ایده‌های کلیدی

مفاهیم	موضوعات
زمان، گاه‌شماری و مکان	شبه جزیره بالکان و جزیره‌های مجاور آن، مقدونیه
علت و معلول	پیدایش دولت شهر، آتن و اسپارت، جنگ‌های ایران و یونان، جنگ‌های پولوپونزی، ظهور اسکندر، بازی‌های المپیک، ظهور دموکراسی، علم و فلسفه و هنر یونانی، جنگ‌های ایران و روم، مسیحیت در قلمرو روم
تغییر و تداوم	ارتباط با تمدن‌های مصر و ایران، شیوه حکومت، علم و فلسفه و هنر یونانی، تمدن یونان و روم
کاربست شواهد	نقشه، تصاویر، خط زمان
ارتباط و ارائه	تحقیق درباره بازی‌های المپیک، تحقیق درباره دموکراسی یونانی، تحقیق درباره اسکندر و چهره محبوب او در ادبیات فارسی، ارائه باورپوینت درباره علم، فلسفه و هنر در یونان و روم

پ) توصیه‌های تدریس**۱- آماده کنید**

تدریس را با این درخواست از دانش‌آموزان شروع کنید که درباره یونان باستان و فرهنگ و شخصیت‌های آن هرچه می‌دانند در کلاس بیان کنند: داستانی، شعری، اسطوره‌ای، نمایشی یا فیلمی. سپس واژه‌های مختلف یونانی را که در زبان فارسی متداول است به یاد دانش‌آموزان بیاورید و یا خودتان چند تایی از این واژه‌ها را ذکر کنید.

۲- آموزش دهید

با مقدمه‌ای که ذکر کردید، تدریس را شروع کنید. برای اینکه تصویری کلی از موقعیت جغرافیایی یونان در ذهن دانش‌آموزان شکل بگیرد، نخست توجه‌شان را به نقشه صفحه ۵۰ جلب و آن را برایشان تشریح کنید. برای بیان ساختار سیاسی یونان باستان، مفهوم دولت - شهر را، که در درس چهارم خوانده‌اند، به یادشان آورید و سپس به توضیح ساختار و ویژگی‌های دولت - شهر یونانی در قیاس با دولت - شهر بین‌النهرینی بپردازید و خصوصاً دولت - شهر آتن را محور بحث قرار دهید و بُعد سیاسی، یعنی دموکراسی مدل یونانی و بُعد علمی و فرهنگی یونان، یعنی میراث فلسفی و علمی و هنری آن را با معرفی نام‌آوران این

میدان برای دانش‌آموزان تشریح نمایید. در همینجا از بعضی دانش‌آموزان بخواهید فعالیت ۱ (صفحه ۵۴) را انجام دهند و محصول کار آنان را محور گفت‌وگو در کلاس قرار دهید.

سپس کمی به عقب برگردید و با توجه دادن دانش‌آموزان به تأمل در خط زمان صفحه ۵۴، دو موضوع را به بحث بگذارید: یکی جنگ‌های داخلی یونان و خصوصاً جنگ تروا، و دیگری ظهور اسکندر و جهانگیری او. قصه جنگ تروا جذاب است و طرح و تأکید بر آن در کلاس، بحث را گرم‌تر می‌کند. بحث اسکندر را با اشاره به قصه‌هایی که راجع به او در زبان فارسی شکل گرفته و به «اسکندرنامه» معروفند، شروع کنید و سپس با جلب توجه دانش‌آموزان به نقشه صفحه ۵۳ و بیان تاریخ او، از دانش‌آموزان بخواهید با همفکری و یا پس از مراجعه به منبعی معتبر، راز شهرت اسکندر را بیان کنند.

در تشریح تمدن یونانی بر دو بُعد (۱) علمی و فلسفی و (۲) ادبی و هنری تأکید کنید و دانش‌آموزان را به اهمیت این دو بُعد و تأثیر آن بر تمدن‌ها و جوامع دیگر تا عصر ما توجه دهید.

تدریس بخش راجع به تمدن امپراتوری روم را با تذکر این نکته آغاز کنید که تمدن روم هرچه دارد از تمدن یونان دارد و ضمن بیان تاریخ این امپراتوری، این نکته را نشان دهید. سپس برای دانش‌آموزان توضیح دهید که تأسیس بسیاری از شهرهای بزرگ و قدیمی در شرق و غرب جهان، ریشه در اسطوره‌ها و افسانه‌ها دارد. برای آشنایی دانش‌آموزان با موقعیت مکانی و زمانی این امپراتوری، توجه‌شان را به نقشه و خط زمان صفحه ۵۷ جلب کنید و سپس به توضیح مختصر تاریخ این امپراتوری و ویژگی‌های آن بپردازید. آنگاه ساختار سیاسی و تشکیلاتی جمهوری رم را خصوصاً با تأکید بر آنچه از یونان گرفته و آنچه خود بدان افزوده است، بیان نمایید.

سپس به تشریح وضعیت و ساختار اجتماعی، زندگی روزمره و حال و روز زنان و فعالیت‌های علمی و هنری در این امپراتوری بپردازید و در تکمیل این بحث، دانش‌آموزان را به انجام دادن فعالیت ۳ (صفحه ۵۹) فرابخوانید. ارجاع آنان به تصویر موزائیکی گلا دیاتورها در همین صفحه نیز راهگشاست.

تدریس بخش آخر این درس یعنی «ظهور و گسترش مسیحیت» اندکی دشوار است؛ چون مستلزم این است که دانش‌آموزان را تا حدی با شخصیت حضرت مسیح ﷺ و تعالیم و سیر دیانت او از اورشلیم تارم آشنا کنید. شیوه رفتار رومیان را با این دین و بالاخره چگونگی استقرار آن در این منطقه و جهانگیر شدن آن را توضیح دهید. در این زمینه مراجعه به جلد «قیصر و مسیح» تاریخ تمدن ویل دورانت راهگشاست.

۳- به پایان بپردازید

در تلخیص و جمع‌بندی مطالب این درس باید بر اهمیت مدل سیاست‌ورزی و غنای فکری و فرهنگی یونان باستان تأکید شود و تأثیر آن بر تمدن‌های بعدی از جمله تمدن اسلامی، در حد امکان، نشان داده شود.

مهم‌ترین مفاهیم بخش راجع به یونان از این قرار است :

موقعیت جغرافیایی یونان؛

دولت شهرهای یونانی و نظام اداره آنها؛

دموکراسی یونانی و ویژگی‌های آن؛

جنگ‌های داخلی یونان و ظهور اسکندر؛

دین یونانیان و ویژگی‌های آن؛

وضعیت فلسفه در یونان؛

وضعیت علوم در یونان؛

وضعیت هنر و ادبیات در یونان.

مفاهیم اصلی راجع به امپراتوری روم :

موقعیت جغرافیایی؛

نحوه شکل‌گیری؛

دموکراسی و قوانین؛

زندگانی اجتماعی؛

دستاوردهای هنری؛

مسیحیت و گسترش آن در قلمرو این امپراتوری.

دانستنی‌های معلم

هنر نمایش در یونان

تئاتر نمونه دیگری از استعداد و آگاهی فرهنگی آتنی‌ها بود. انبوه مردم مرتباً در تئاترهای شهر، از جمله بزرگ‌ترین آنها، تئاتر دیونوسوس، تکیه داده بر یک طرف آکروپولیس، گرد می‌آمدند. در این بنای روباز که دست‌کم هفده هزار جای نشستن داشت، تماشاگران به تماشای نمایش‌هایی می‌نشستند که به موضوع‌های بسیار متنوعی می‌پرداختند. برخی درباره خدایان و عصر پهلوانان بودند. برخی دیگر حوادث جدیدتر، نظیر جنگ‌های با ایرانیان را به نمایش در می‌آوردند. اجرا بر جنب و جوش و زنده بود و در آن از صحنه‌آرایی مفصل، لباس‌های محلی و موسیقی استفاده می‌شد و بازیگران ماسک بر چهره داشتند تا تماشاگران در صندلی‌های عقب بتوانند شخصیت‌ها را بهتر تشخیص دهند.

آیسوخولوس (=آشیل)، سوفوکل، اورپید و آریستوفان چهار نمایشنامه‌نویس مهم آتنی بودند. سه

نمایشنامه‌نویس نخست عمدتاً تراژدی می‌نوشتند. نمایش‌هایی جدی درباره عشق و نفرت، جنگ، خیانت و خشم خدایان و گفتارها، به صورت نظم شاعرانه، غالباً تکان دهنده بود.

برعکس، نمایش‌های کمدی آریستوفان شاد و خنده‌دار و پر از دلقک بازی و اغلب شوخی‌های عوام‌پسند بودند. آریستوفان و دیگر نویسندگان کمدی هجو می‌نوشتند و در داستان‌هایی تخیلی آداب و رسوم، نهادها، سیاستمداران، رهبران نظامی و حتی فیلسوفان مورد احترام را دست می‌انداختند.^۱

روح یونانی باقی ماند

تأثیر یونانیان با زوال تمدن باشکوهشان پایان نیافت. بسیاری از وجوه فرهنگ یونانی باقی ماند و از گذر نسل‌ها به دنیای مدرن رسید. عقاید، هنرها و نظریه‌های حکومتی یونانی به شکل‌گیری بسیاری از جوامع امروزی کمک کرد.

رومیان بیشترین تأثیر را در انتقال میراث یونان به جوامع دیگر داشتند. هنگامی که رومی‌ها بر یونان و آخرین پادشاهی‌های یونانی غلبه کردند، شیفته آداب و رسوم، هنرها و عقاید یونانی شدند و از بسیاری از آنها مشتاقانه تقلید کردند. مثلاً نویسندگان رومی آشکارا از سبک‌ها و مضامین ادبیات یونانی تقلید کردند و کمدی‌نویسان رومی، سبک نمایش کمدی آریستوفان را با شور و شوق اخذ کردند. بسیاری از ساختمان‌های بزرگ عمومی رومی با الگوبرداری از معابد یونانی نظیر پانتئون ساخته شد. افزون بر آن، قانون و حکومت‌داری رومی، بسیاری از اصول را از یونانیان به وام گرفت. گرچه روم هیچ‌گاه صاحب یک دموکراسی راستین نشد، عقاید دموکراتیک یونانی به شکل‌گیری جمهوری نیمه دموکراتیکی که برای تقریباً پنج سده بر روم حاکم بود، کمک کرد. بعدها روم فرهنگ یونانی را به تمدن‌های بعدی (از جمله تمدن اسلامی) انتقال داد.

اروپاییان در سده‌های پانزدهم و شانزدهم هنرها و عقاید یونانی و رومی را از نو کشف کردند. نقاشان، مجسمه‌سازان، معماران، شاعران و اندیشمندان اروپایی عمیقاً تحت تأثیر سبک‌های کلاسیک یونانی و رومی قرار گرفتند. در سه سده پس از رنسانس، اروپاییان بسیاری از بخش‌های جهان را مستعمره خود ساختند. در این فرایند، آنها عقاید، هنرها و ادبیات کلاسیک را در سرتاسر دنیا پراکندند و به ملت‌های جدید عرضه داشتند و این ملت‌ها به نوبه خود آنها را جذب کردند و ادامه دادند.

«حکومت دموکراتیک» یکی از مهمترین مفاهیمی است که از یونان باستان برجا ماند. مثلاً پایه‌گذاران ایالات متحده دموکراسی جدید خود را تا حدی بر دموکراسی آتن باستان مبتنی ساختند.

ساختمان‌هایی که نهادهای دموکراتیک را در خود جا می‌دهند نیز غالباً از الگوهای یونانی الهام گرفته‌اند. معماری یونانی همان‌گونه که در میدان‌های عمومی بزرگ رم غالب بود، بر ساختمان‌های دولتی واشنگتن دی. سی. و صدها شهر دیگر در سرتاسر ایالات متحده و جهان غلبه دارد. نمای خارجی هزاران ساختمان دادگستری، کتابخانه و دانشگاه نیز همان ردیف ستون‌های یونانی را دارد که بر بالای آن یک سنتوری سه گوش جا گرفته است. نمای داخلی تئاترها، تالارهای اپرا و هتل‌ها غالباً با نقاشی‌ها و مجسمه‌هایی تزئین می‌شود که خدایان و پهلوانان یونانی را به تصویر می‌کشند. زبان یونانی هم سنگ بنای اصلی بسیاری از زبان‌های امروزی است. چندین زبان اروپایی، از جمله فرانسه و انگلیسی، هزاران ریشه - واژه دارند که از یونانی مشتق شده‌اند. شاید ژرف‌ترین وجه فرهنگ یونانی، که مورد پذیرش جوامع مدرن قرار گرفت، اعتقاد به ارزش فرد انسانی باشد. این اعتقاد که هر فردی ارزشمند است و بنابراین باید از آزادی‌های اساسی مشخصی برخوردار باشد، باقی ماند و الهام‌بخش مؤسسان قانون اساسی ایالات متحده شد. اشتیاق به گشودن رازهای طبیعت با کاربرد عقل و منطق، همان چیزی بود که ارشمیدس، آناکساگوراس و دیگر دانشمندان یونانی را به سوی اکتشافاتشان رهنمون گشت. همان اشتیاق که در گذر اعصار از یونان باستان به امروز رسیده، الهام‌بخش رؤیاها و تلاش‌های دانشمندان امروزی است.^۱

۴- ارزشیابی

محور ارزشیابی، علاوه بر مشارکت فعال دانش‌آموزان در کلاس از طریق انجام فعالیت‌ها و پاسخگویی به پرسش‌های نمونه، این است که انتظارات یادگیری تا چه میزان محقق شده است.

منابع برای مطالعه بیشتر

- هرودت، تاریخ، ترجمه هادی هدایتی، ج ۱، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۳۶.
- لوکاس، هنری، تاریخ تمدن از کهن‌ترین روزگار تا سده ما، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، ج ۱، تهران، کیهان، ۱۳۶۶.
- فوگل، اشپیگل، تمدن مغرب زمین، ج ۱، ترجمه محمد حسین آریا، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۰.
- تاریخ تمدن و فرهنگ جهان، (ج ۱ و ۲)، گروه نویسندگان، سرویراستار راس ئی. دان، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، تهران، طرح نو، ۱۳۸۴.
- آدلر، فیلیپ. جی، تمدن‌های عالم، ترجمه محمد حسین آریا، تهران، امیرکبیر، ۱۳۹۳.
- ولز، جورج، کلیات تاریخ، دورنمایی از تاریخ زندگی و آدمی از آغاز تا ۱۹۶۰ میلادی، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران، سروش، ۱۳۶۵.
- نارود، دان، یونان باستان، ترجمه مهدی حقیقت خواه، تهران، انتشارات ققنوس، چاپ چهارم.